

УДК 340.1

Зварич Роман Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

РЕАЛІЗАЦІЯ РЕГУЛЯТИВНОЇ ФУНКЦІЇ ПРАВА ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті здійснюється аналіз еволюції та трансформації регулятивної функції права епохи середньовіччя. Визначається міра взаємодії права і суспільства, критерії застосування нормативних і правозастосовчих актів, що регулювали права громадян, повноваження органів державної влади та юридичних осіб. Особливу увагу приділяється з'ясуванню ролі регулятивної функції в процесі формування суспільних відносин. Визначається вплив релігійного чинника на право середньовіччя.

Ключові слова: право, праворозуміння, функції права, регулятивна функція, суспільні відносини, держава, суспільство.

Постановка проблеми. Сучасні правові системи багатогранні і надзвичайно швидко адаптуються до суспільних відносин, причиною чого є реалізація функцій права, особливо регулятивної. Високий рівень правової культури сучасності сприяє утвердженню високих правових стандартів і критеріїв оцінки правового становища особи, його взаємозв'язку з державою. Сама регулятивна функція також втратила свою архаїчність, вона стала більш динамічною, що можна прослідкувати в процесі еволюції правової системи.

Актуальність нашого дослідження зумовлюється необхідністю глибокого наукового аналізу процесу еволюції функцій права і зокрема регулятивної, як таких, що визначають місце, роль і ступінь сприйняття права людиною, формують правову культуру. Період середньовіччя в цьому плані був одним із ключових етапів в процесі формування та одночасної трансформації регулятивної функції, оскільки відбувся перехід від античних правових норм, поглиблювався ступінь диверсифікації земельних і майнових відносин, а також відчувався вплив церкви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливе місце в сучасних теоретико-правових дослідженнях займає аналіз функцій права. У сучасній правовій науці, окрім загальноправових, виділяють міжгалузеві функції, що властиві двом і більше галузям права. Відповідно, слід зауважити, що на сьогодні не сформований остаточний перелік функцій права, не здійснено їхню класифікацію, оскільки науковці в основу такої класифікації ставлять різноманітні фактори.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких українських та іноземних науковців, як О. Блажівської, А. Губайдуліна, А. Гуревича, І. Ільїна, Е. Ліпшіца, П. Новгородцева, А. Павко та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження буде з'ясування основних засад еволюції регулятивної функції права епохи середньовіччя, зокрема в контексті формування інститутів права власності, а також визначення впливу на ці процеси релігійного чинника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливий інтерес дослідження регулятивної функції права епохи європейського середньовіччя зумовлюється кількома основними аспектами. По-перше, важливим був вплив античної спадщини, а тому система права тих європейських країн, на яких він відчувався найбільше розвивалася в одній площині, а ті країни, які зазнали античного впливу менше (скандинавський регіон і Британія) – в іншій. В цьому випадку слушним є твердження А. Губайдуліна, що саме античний вплив призвів до домінування регулятивної функції над охоронною, оскільки право поширилося на все суспільство [4, с. 98]. З такого судження можемо зробити однозначний висновок, що регулятивна функція розвивалася відповідно до зростання самого права та еволюції суспільства, яке сприймало право, формувало власне праворозуміння та правову культуру. Більше того, еволюція суспільства та еволюція права, що відбулося у античний період сприяли індивідуалізації правових відносин. Норми, що регулювалися правом раніше, стосувалися не держави загалом, а кожного конкретного громадянина, тобто активно проходив процес приватноправового регулювання, що було складовим регулятивної функції.

По-друге, вагомим чинником, що визначав вектор розвитку середньовічного права і його регулятивної функції була церква та вчення отців церкви. Вплив церкви на правову систему європейського середньовіччя був надзвичайно вагомим, оскільки християнське вчення і його адепти віднайшли підхід до впливу на підсвідоме світосприйняття людини, і змогли переконати останню в тому, що духовне і закони церкви вищі за світські закони. Звісно, така ситуація не була властива для всієї середньовічної Європи. Фактично виникло дві моделі співіснування права і релігії (можна асоціювати з категорією моралі, тільки виходячи з того, що релігійне вчення стосувалося внутрішнього світу людини, її почуттів і правил поведінки, які не регулювалися нормами права) – цезаропапізм (властивий для східної християнської традиції) та папоцезаризм (західна християнська традиція).

Варто також зауважити, що право, само по собі – це нормативний регулятор суспільних відносин [11]. Тобто, регулюючи суспільні відносини, воно опирається на суспільну (залежно від історичної епохи) або державну владу. Остання також є самостійною одиницею, для функціонування якої не потрібні норми, а на підставі різного роду, наказів, розпоряджень та ін. також здійснюється регулятивна функція, яка спрямована сформуванню таких суспільних відносин, як відповідають волі держави. Такий поділ був особливо важливим і актуальним для досліджуваного нами періоду, оскільки, правові норми, які в той час формувалися, регулювали не тільки суспільні відносини, а й державну владу, прикладом чого можуть стати схоластичні вчення про державу А. Августина, Ф. Аквінського та ін.

Така ситуація була зумовлена тим, що церковне вчення змогло підпорядкувати собі внутрішній світ людини, духовну складову, яка підпорядковується виключно моральним нормам [3, с. 109; 9, с. 109]. Звісно таке формулювання не означає того, що право не було спрямоване на внутрішній світ людини, але як слушно зауважив російський дослідник І. Ільїн, право «рахається лише з тими душевними станами, які проявляються людьми у їх зовнішній поведінці – за допомогою слів, жестів або в письмовій формі ... Моральні рішення і погані бажання самі по собі мають значення в релігії і моралі, але не в праві; для права важливо лише те, що виявлено або чого не виявлено у зовнішній поведінці» [6, с. 89-90.]. Таке твердження повноцінно розкриває взаємозв'язок права і моралі епохи середньовіччя і підкреслює важливість регулятивної функції права, яка визначала місце і права людини у суспільстві.

Характеризуючи регулятивну функцію права епохи середньовіччя і співставляючи правові системи країн, що зазнали античного впливу і тими, на яких цей вплив був

мінімальним, то слід зауважити, що основною античною спадщиною було формування приватноправових відносин. Тобто, можна сказати, що античне право стало людиноцентричним, і окрім регулювання державної влади, право почало визначати поняття особистої і суспільної власності, регулювати їх обсяг.

Для європейських країн спадкоємиць античного права характерною рисою було успадкування приватноправових відносин і відповідний прояв регулятивної функції права. Так для готського права (особливо для готської Іспанії), окремі дослідники виділяють два етапи в процесі еволюції регулятивної функції права та її впливу на приватноправові відносини. Так, перший етап, що тримав у V–VI ст. характеризувався активним розпадом общини і концентрацією земельної власності у руках короля, світської та духовної знаті, за одночасного збереження особистої свободи основної частини населення [7, с. 180]. Натомість, другий етап, що тривав впродовж VII ст. характеризувався наростанням вотчинного землеволодіння та зростанням особистої залежності селянства [7, с. 180]. Таким чином, можна стверджувати, що регулятивна функція готського права проявлялася у зростанні великого землеволодіння та посиленні особистої майнової залежності селянства.

Звісно, що прояв регулятивної функції в епоху середньовіччя не доцільно зводити тільки до приватноправових відносин, оскільки цей процес зумовлював закономірний розвиток публічно-правових відносин. Так, разом із землею, феодал отримував повноваження здійснювати адміністративну та судову владу на місцях. В цьому контексті, прослідковується виразна специфіка античного впливу, оскільки колишніх рабів, колонів та вільновідпущених було легше зробити особисто залежними від землевласника. І як зауважує А. Корсунський, чим далі античний правовий вплив поширювався на готів та германців, тим більше виникало спротиву в процесі закріпачення [7, с. 209]. Таку ж ситуацію, ми можемо прослідкувати і в Київській Русі, де за відсутності рабів, процес закріпачення відбувався виключно в рамках розвитку приватноправових відносин. Позбавлення особистої волі відбувалося в процесі укладання договорів, що проявляється у визначенні правового статусу таких соціальних прошарків населення як «закупи» та «рядовичі». Перші, це ті які брали у землевласника позику (купу), а другі – отримуючи позику укладали договір (ряд). З еволюцією феодальних і земельних відносин, становище закупів і рядовичів ускладнювалося і вони поступово перетворювалися на осіб, які були зобов'язані відробляти повинності у землевласника, а часом і потрапляли у повну майнову та особисту залежність від нього. Виразом регулятивної функції в цьому випадку було те, що у разі не виконання договірних зобов'язань, вело не тільки до майнових стягнень, а й виникнення у потерпілої сторони права на особу, що не дотрималася взятих на себе зобов'язань [2, с. 120].

Таким чином, визначаючи прояв регулятивної функції права для європейських правових систем, що відчували на собі вплив античної правової спадщини, слід відзначити, що вона проявлялася у еволюції приватноправових відносин та взаємовпливу набуття земельної власності на процес особистих прав і свобод окремих верств суспільства.

Визначаючи регулятивну функцію скандинавського права, яке на собі практично не відчувало античного впливу, то слід зауважити, що тут відчувався вплив особистих зав'язків (родові відносини були домінуючими в тому числі, що стосується права на землю). У скандинавських країнах основним власником землі була велика родина, яка складалася з трьох поколінь [5, с. 136]. Можна припустити, що домінування особистісних відносин було основним стримуючим чинником розвитку майнових відносин, а відповідно і еволюції регулятивної функції права. Загалом, у ранньофеодальній Норвегії еволюція

регулятивної функції відбувалася в тісному взаємозв'язку публічно-правового і приватноправового регулювання [4, с. 98]. Наслідком такого взаємозв'язку стало те, що верховним власником землі визначався конунг, який землю розподіляв насамперед серед дружинників, а потім серед інших верств населення.

Показово, що саме такий підхід став основним у правовій системі Київської Русі. Саме київський князь був основним власником землі, яка була його доменом, а привілейовані верстви, такі як дружинники та бояри, отримували земельні наділи виключно за службу. Слід відзначити, що в самій «Руській Правді» не було конкретних статей, що регулювали земельні відносини. Був сформований князівський домен та боярські і церковні вотчини. Власне вотчини, були надані боярам та церквам і монастирям з особистої волі князя. Право набуття власності на землю для всіх інших суспільних верств, зокрема селян, відбувалося шляхом отримання заїмки та освоєння вільних земель (переселення на землі, що не належали князівському домену). З часом поширення права власності на землю здійснювалося шляхом анексії та військового захоплення землі сусіда («окняжіння» або «обоярення») [2, с. 118].

На Русі, так само як і в скандинавських країнах, зміст регулятивної функції проявлявся не тільки у сфері правового регулювання майнових відносин, а й у правовій культурі. Причиною цього було те, що земля була не тільки об'єктом власності, а основною ознакою майнової і станової приналежності. Якщо у ранньосередньовічній Норвегії, людина не бачила себе за межами родини (яка була основним розпорядником землі) [4, с. 98; 5, с. 215], так і на Русі право власності на землю регулювало ступінь і міру взаємозалежності між князем-правителем та дружинником, боярином чи селянином.

У контексті співставлення прояву регулятивної функції у правових системах Європи на яких відчувався античний вплив і на тих, на яких цей вплив був мінімальним, доцільно окремо розглянути правову систему Візантії, яка з одного боку була зв'язуючою ланкою між античним світом і середньовічною Європою, а з іншого – візантійський фактор так само як і норманський мав визначальний вплив на процес формування правової системи Київської Русі і відповідного закріплення регулятивної функції в ній. Особливістю правової системи Візантії був її консервативний характер і збереження римських правових традицій, що безпосередньо відобразилося на змісті регулятивної функції [4, с. 99].

Особливістю регулятивної функції права середньовічної Візантії, на думку багатьох науковців, був розвиток правової науки, вершиною чого стало те, що у IV ст. правова (юридична) доктрина визначалася однією із зовнішніх форм права [4, с. 99]. У практичній площині, реалізацію регулятивної функції можна прослідкувати в процесі так званої «кодіфікації Юстиніана», хоча сам імператор Юстиніан обмежував формування нових праць правового змісту, а тим більше коментування законів [8, с. 43].

Іншим важливим аспектом, який необхідно розкрити в процесі визначення ступеня реалізації регулятивної функції права в епоху середньовіччя, є вплив церкви на правові системи того часу. Стрімке зростання церковного землеволодіння і відповідне правове регулювання відповідних майнових відносин, призвело до виокремлення землеволодінь, що належали церковним ієрархам і не належали до церковного наділу. Можна стверджувати, що саме розвиток церкви та її майна, призвели до формування в епоху середньовіччя речового та майнового права з яскраво вираженою регулятивною функцією. Більше, вплив церкви на середньовічну правосвідомість проявлявся у поширенні канонічного права, яке регулювало відносини світської та церковної влади.

Як уже згадувалося вище, визначальний вплив церкви на право прослідковувався крізь призму розвитку та поширення правових вчень отців церкви. Так, зокрема Аврелія

Августин, у своєму творі «Про град божий» чітко розмежовує світську та церковну владу, подає основні принципи розвитку права, які б врегулювали відносини і співіснування цих правових систем, одночасно визначаючи домінування саме духовної влади [1, с. 192]. Таким чином, вчення Аврелія Августина розвивалося в душі папоцезаризму, визначаючи зверхність духовної влади на світською та пропонувало відповідні механізми регулювання взаємовідносин між цими владними механізмами.

Натомість традиція Східної церкви, до якої належала Київська Русь, відстоювала протилежну ідею, що можемо прослідкувати в праці «Слово про закон і благодать» першого митрополита-русича Іларіона. Основним завданням автора твору було з'ясування співвідношення між законом та істиною, позитивна оцінка діяльності Володимира та організованого ним хрещення Русі, а також здійснення похвали Бога з метою забезпечення стабільного розвитку країни [10]. Характеризуючи владу князя, автор «Слова» визначає її основною, додаючи, що вона організована за наявної божественної волі. Таким чином, визначаючи фактичну зверхність світської влади над духовною, Іларіон не відкидає духовного начала, вказуючи, що управління країною вимагає від верховного управителя самовідданої діяльності, спрямованої на досягнення вищої мети держави – забезпечення інтересів усіх підданих [10]. Показово також і те, що основою цього правового твору постає постулат «закону», тобто основи, якою має керуватися як князь так і всі громадяни держави. Виявом регулятивної функції в цьому випадку є те, що основною нормою, що визначає порядок розвитку правової системи є «закон», як найвищий дар з боку духовної влади та ефективний інструмент в руках правителя.

Висновки. Таким чином, характеризуючи особливості розвитку регулятивної функції права в епоху середньовіччя доцільно зробити такі висновки:

1) у країнах південної Європи, які успадкували античну правову традицію та ефективної її застосовували регулятивна функція права розвивалася в руслі еволюції приватноправових відносин та формування норм права, що передбачали процес закріпачення частини населення у зв'язку з втратою права власності на землю;

2) для скандинавських країн, що практично не зазнали античного правового впливу роль регулятивної функції проявлялася у тісному взаємозв'язку публічно правових та приватноправових відносин, оскільки тут зберігалися міцні сімейні (родові) відносини, що ґрунтувалися на нормах звичаєвого і природного права;

3) визначальним на розвиток регулятивної функції права епохи середньовіччя був вплив церкви та правових вчень отців церкви А. Августина, Ф. Аквінського, митрополита Іларіона та ін. Прояв регулятивної функції в цьому ракурсі здійснювався через розвиток майнових відносин та речового права (права власності на землю), а також визначенні ключового статусу світської та духовної влади;

4) для правової традиції Київської Русі характерне поєднання усіх наведених підходів, оскільки правова система Давньоруської держава включала в себе елементи візантійського права (безпосереднього наступника античного права) та права привнесеного норманами.

Список використаних джерел

1. Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. 2. Европа V–XVII вв. – М. : Мысль, 1999. – 830 с.
2. Блажівська О. Є. Особливості цивільно-правового регулювання майнових відносин за Руською Правдою / О. Є. Блажівська // Університетські наукові записки. – 2013. – № 4. – С. 117-122. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_4_15.

3. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
4. Губайдулин А. Р. Охранительная и регулятивная функции правовой системы в истории ранней средневековой Европы / А. Губайдулин // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2014. – № 1 (27). – С. 97-100. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://journal.tltsu.ru/rus/index.php/Vectorscience/article/view/1318/1316>.
5. Гуревич А. Я. Свободное крестьянство феодальной Норвегии / А. Я. Гуревич // Избранные труды. Крестьянство средневековой Норвегии. – СПб.: – Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2006. – 368 с.
6. Ильин И. А. Теория права и государства / И. А. Ильин. – М., 2003. – 154 с.
7. Корсунский А. Р. Готская Испания (Очерки социально-экономической и политической истории) / А. Р. Корсунский. – М.: изд-во Московского ун-та, 1969. – 326 с.
8. Липшиц Е. Э. Законодательство и юриспруденция в Византии в IX–XI вв. Историко-юридические этюды / Е. Э. Липшиц. – Л.: Наука, Ленинград. отделение, 1981. – 246 с.
9. Новгородцев П. И. Право и нравственность / П. И. Новгородцев // Правоведение. – 1995. – №6. – С. 103-111.
10. Павко А. Правнично-політична думка Київської Русі / А. Павко, Я. Павко // Віче. – 2011. – № 20. – С. 27-31. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_20_11.
11. Регулятивная функция права в системе функций права и в системе социальной регуляции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jourclub.ru/33/1639/>.

Зварыч Р. В. Реализация регулятивной функции права эпохи средневековья

В статье проводится анализ эволюции и трансформации регулятивной функции права эпохи средневековья. Определяется мера взаимодействия права и общества, критерии применения нормативных и правоприменительных актов, регулирующих права граждан, полномочия органов государственной власти и юридических лиц. Особое внимание уделяется выяснению роли регулятивной функции в процессе формирования общественных отношений. Определяется влияние религиозного фактора на право средневековья.

Ключевые слова: право, правопонимания, функции права, регулятивная функция, общественные отношения, государство, общество.

Zvarych R. V. Implementation of the regulatory functions of the Middle Ages right

The article analyzes the evolution and transformation of the regulatory function of the law of the Middle Ages. Determined measure the interaction of law and society, the criteria for the application and enforcement of regulatory acts governing the rights of citizens, powers of public authorities and legal entities. Particular attention is paid to elucidating the role of regulatory functions in the formation of social relations. Determine the impact of the religious factor on the right of the Middle Ages.

Key words: law, legal thinking, the function of law, regulatory function, public relations, state and society.

Надійшла до редакції 27 жовтня 2016 р.

